
MÕNDA LAULUISAST F. R. KREUTZWALDIST JA TEMA TÖÖDEST

Aleksei Nõu

Just sada aastat tagasi — 14. deetsembril 1803. aastal — juhtus Tallinna ehk Eesti kubermangus Rakvere maakonnas ehk Virumaal Kadrina kihelkonnas ja Jõepere mõisas — juhtus midagi, mida alatasa igal pilgul ja igal pool juhtub; siis juhtus, et Jõepere mõisa kingsepal Ristmetsa Juhani ja tema naesel Annel poeg sündis,

Aleksei Nõu kõne 14. XII 1903 (vkj) Riia Eesti Seltsis Imanta seoses Kreutzwaldi 100. sünniaastapäeva tähistamisega. Kõne originaaltekst on hoiul Kreutzwaldi Muuseumis Võrus.

Selle saatekiri on järgmine:

“HRK Rahvakomissariaadi muuseumide inspektorile

Minu käes on Aleksei Nõu poolt Riia eesti seltsis “Imanta” 14. dets. (v.k.) 1903. a. dr. Fr. R. Kreutzwaldi 100. a. sünnipäeva tähistamiseks peetud kõne tekst. Kuna selles kõnes on peale muu edasiantud ka dr. Kreutzwaldi väljendusi dr. Veskele Kirjameeste Seltsis 1881. a. tekkinud lõhenemise (Hurda ja poolehoidjate väljaastumine) puhul (lk. 27), siis võiks ehk see tekst pakkuda huvi asutatavale Kreutzwaldi muuseumile, milliseks otstarbeks seda sobivusel palun kasutada.

25. III. 41. Joosep Nõu

M ä r k u s: A. Nõu oli 1903. a. Riias Liivi Kubermanguvalitsuse ametnik. Ta oli dr. Veske õpilane Tartu seminarist.”

Avaldamisel on loetavuse huvides kohendatud algustähe kasutamist, interpunktsiooni ja kokku-lahku kirjutamist ning vaikimisi ka mõni ilmselt juhuslikult tekkinud kirjakoht.

kellele 22. deetsembril ss. aa. ristimisel Friedrich Reinhold ehk kodukeeli Vidri Rein nimeks pandi. Lapsekesest, kes nimetud päeval sündis, sai mees, kelle elu ja teod meile eestlastele nii tähtsaks, nii armsaks on saanud, et täna saja aasta pärast ka meie, kodumaalt kaugel asuvad Riia eestlased, hulgakaupa oleme siia kokku tulnud seda päeva pidustama ja pühitsema. Ühes meiega peetakse praegu üle terve Eestimaa ja igal pool, kus eesti keelt räägitakse, unustamata lauluisa mälestuse pidusi: Tartus ja Tallinnas, Peterburis ja Pärnus, Narvas ja Rakveres, Võrus ja Viljandis on tuhanded meie suguvendi ja õdesi koos — rõõmustamas selle üle, et sada aastat tagasi Eestis mees tärkas, kes pärast Kreutzwaldi nime all eesti rahvale ütlemata head on teinud.

Enne kui Kreutzwaldist edasi jutustada, heidame pilgu tagasi selle aja peale, kui eesti rahva õnnetuse ias pööripäev kätte hakkas jõudma. Pärast 1200^{mat} aastat hakati eesti rahvast orjajärgi alla paenutama ja 1343. aastal rusuti viimane vastuhakkamise katse maha ja sest ajast hakkas pilkane pime, hirmus orjaaja öö. See oli aeg, millest lauluisa ütleb:

Isa maa ilu hoieldes,

Võõraste vasta võideldes,

Varisesid vaprad vallad

Kolletasid kihelkonnad

Muiste põlve mulla alla.

(Kalevipoeg, 157–161.)

Midagi rõõmustavat ei olnud enam kodulaanest leida, — seal seisivad ainult seitsmet sugu viletsuse sängid, millel kohendajat ega koristajat ei leitud. Nendest pajatab laulik:

Üks on sängi häda ohtu,

Teine sängi orja kütkes,

Kolmas sängi sõa kurnas,

Neljas sängi nälja piinas,

Vies sängi vilets põlves.

Kues sängi katku surmas,

Seitsmes Tautsi tappe sängi.

(207–213.)

Muruhõlm ja mullarüpe peitsivad põrmu põue meie esivanemate mälestused ja muistepõlve pärandused. Katkud kooletasid, piinad vintsutasid ja mõega tera uinutas rahva paremad jõuud nagu surmaunele.

Viissada aastat hiljemini sai meie maa Vene riigi külge ja kaitse alla, aga veel sada aastat kestis endise aja pärandus — orjaaeg — edasi. XVIII aastasaja lõpul oli asi nii hulluks läinud, et midagi pahemat enam mõelda ei või. Rahval ei olnud enam vähematki õigust oma elu ja vara üle, inimene oli teise inimese täielise võimu alla jäetud, inimene oli turukaubaks saanud, inimesi vahetati elajate vastu, inimestega kauplesivad mitte ainult mõisnikud, vaid ka vaimulikud mehed, kes ometigi ka kõiki orjasi Kristuse nimel ristisivad, aga siiski ristivendi orjaks pidada patuks ei pannud. Kui keiser Paul I 1798. aastal seaduseks tahtis teha, et orjade elu vähe kergitada, ja ära keelda, et talupoegi müies mitte meest naesest ja aliaialisi lapsi vanematest ei lahutataks, ja kui just müia tarvis oleks, siis terve perede kaupa müia, siis astusivad orjade isandad ägedalt selle vastu, ja üks Tartumaa herra — Luunja mõisa omanik — krahv Münnich seletanud, et keisri tahtmine talupoegade müüma korral perekondade lõhkumist keelda, et see olla v a b a k a u p l e m i s e t a k i s t u s, sest kui herral mees ja naene müia oleks, aga ostjad ei leiaks, kes mõlemad korruga ära ostaks, siis peaks kaup katki jääma ja herral jääks kaup kätte ja kasu saamata. Ometigi andis keiser keelu välja, aga et seda keeldu ainult herradele kuulutati, siis ei tulnud sest midagi kasu. Nii oli 1800. aasta ümber meie maa orjade viletsus kõige kibedamaks läinud, aga sell samal ajal hakkasivad õhtu pool tõusnud priiuse helinad ka meie maale ulatama. Prantsusemaal, Europa õhtu serval, olivad orjaahelad juba purustud ja meilgi hakkasivad mõned orjapidajad ära tundma, kui jõle on omasarnast inimest orjaks pidada. Ühed tegivad seda oma auusa meele ja härkanud inimliku tundmuse tõttu, teised oma kasu ja kartuse pärast.

Mees, kelle mälestust täna pühitseme, sündis orjapõlves — orjaisast ja orjaemast. Aga et sell ajal juba Jõepere mõisas enam puhtad orjaherrad ei asunud, tunnistab Kadrina kiriku ristimise raamat, kus üles on pandud, et kingsepa Juhani ja tema naese Anne poja ristimisel parun Rosen ja maanõuniku von Vietinghoffi proua ühes mõisa tuapõisi Kustaga vaderiteks on olnud. Vististe

olivad herra Rosen ja proua Vietinghoff juba selles uskus, et ori ka inimene on, sest muidu ei oleks nad ennast orja vaderiks heitnud.

Priinime kirikuraamatus lauluisa vanematel ei ole egas võigi olla, sest orjadel sellel ajal nimesid veel ei olnudgi. Neid nime-tati talude või perede järele ja ristinime pidi. Isa Juhan olnud R i s t m e t s a talust pärit, ja sellepärast võidi ka veikest Vidrit R i s t m e t s a V i d r i k s kutsuta, nagu lauluisa ennast veel täies ias mõnikord nimetanud. 1816^{mal} aastal Eestimaal ja 1819^{dal} Lii-vimaal sai talurahvas nimepidi priiks, ja siis anti neile ka perekonnanimed, mida ka priinimedeks ja liignimedeks nimetakse. Et aga noor Vidri pärastpoole kooli peasis ja sell ajal koolid igati pidi saksa koolid olid ja igauks kooliastuja ennast kõige vähemalt nimepidi saksaks pidi muutma, siis ei võinud Vidri Rein enam Ristmetsaks jääda, vaid temast pidi saama ja sai F r i e d r i c h R e i n h o l d K r e u t z w a l d. Aga ega nimi meest ei rikku — selle saksa nime all jäi mees puhtaks eestlaseks ja tema elu ja tegude läbi on Kreutzwaldi nimi meile kalliks, armsaks ja omaseks saanud.

Iga inimese rinda on jumaliku vaimu sädemekene pandud, seda ei jõua kustutada ükski vägi ega võim, ükski häda ega viletsus. Ka pitk orjaaeg ei jõudnud eesti rahva elujõudu hävitada. Rahva seas elasivad muistse põlve mälestused, esivanemate vaimu sünnitused rahva laulude ja muinasjuttude näol edasi, ja kui veel lugemise kunst laialt maad ei saanud ja raamatuid lugemiseks peaaegu ei olnudki, siis olid need laulud ja jutud rahvale ainumaks vaimu-toiduks ja lõbuks. Raske orjuse peale vaatamata vesteti pikadel talveõhtudel piiru valgel mõisa peretubades ja suitsunud taluta-redes vana aja juttusi ja kõerutati rahva laule. Sell ajal ja veel hiljemgi, koguni tähe täninigi, elas Eestis eitesi, kes tuhanded salmid vanu rahva laulusi peast teadsivad. Neid peeti kalliks ja kutsuti pulmadele — pulmalaulikuks. Vist oli ka Kreutzwaldi sünnipaikas palju seda vana kulda veel rahva suus liikumas, ja sellest võib seletust otsi, et Kreutzwaldist Kalevipoja looja, Viru laulik ja muististe juttude üleskirjutaja sai.

Raske oli lauluisa elutee, sest oma abiga pidi tema enda tuleviku ette valmistama. Kreutzwaldi veikeses põlves asunud ta vanemad Jõeperelt Kaarli mõisa elama. Ilmaliku vara oli vanematel vähe. Isa jõuud ulatanud ainult nii kaugele, et poega paar

aastat Rakvere algkoolis ja kreiskoolis pidanud. Peale selle viidud noormees Tallinnasse ühte poodi kaupmeheks õppima, aga selleks põle tal andi olnud. Hiljemini elanud vanemad Ohulepa mõisas Hageri kihelkonnas. Nüüd oleks poisil tee kinni olnud, kui kõrvalt abi ei oleks tulnud. Teada on, et mõni aeg enne orjapõlve lõppu nõndanimetud vennastekogudus meie maale asus ja rahva usu-elule omal ajal suurt kasu tõi. Üks selle vennastekoguduse hoolekandja, Genge, kes Hageri lähedal asus, pannud terast poissi tähele ja soovitanud noore Kreutzwaldi Tallinnasse, kus sel ajal tahetud kooliõpetajade seminari asutada, ja Kreutzwaldi selle seminari õpetajaks valmistada. Seminar jäi avamata, ometegi on Kreutzwald seal kreiskooli lõpetanud ja hiljem, 1823. aastal algkooliõpetaja eksami ära teinud. Nooremehele oli teaduse hallikast magu suhu saanud ja ränga vaevaga hakkas ta ennast selleks valmistama, et ülikooli astuda. Erateel lapsi õpetades teenis ta edasiõppimiseks raha ja sai niikaugele, et ta keskkooli lõpueksami 1825. aastal läbi tegi ja Peeterburi sõjaväe arstiteaduse akademiasse vastu võeti.* Selle sama aasta deetsembrikuus tõusivad Peeterburis rahutused, mille tõttu Kreutzwald pealinnast lahkuma pidi, et järgmise aasta algusel Tartu ülikooli astuda, kus tema rohkeste viis aastat arsti-teadust õppis ja 1831. aastal õppimise lõpetas. Paar aastat hiljemini — 1833. aastal sai tema arstiteaduse tohtriks ehk kõrgema teaduslise auunime osaliseks. Nii sai tema eluülesandeks rahva ihuliku tervise eest hoolitseda. Truuiste oma ametit pidades tegi ta ometi endale kohuseks ka rahva vaimuelu eest hoolitseda, ja nimelt sellel põllul on ta unustamata ja jäedavat tööd teinud, mis tema nime meile kalliks on teinud ja millega ta eesti l a u l u i s a nime täieste ära on teeninud.

1833. aastal nimetati noor dr. Kreutzwald Võru linna- ja kreistohtriks. Sellel ajal ei olnud tohtri palgad väikestes linnades suured, aga ometi püsis Kreutzwald ilma koha vahetamata tervelt 44 aastat Võru linnas kreis- ja linnatohtri ametit pidama. 1877^{dal} aastal sundis teda vanadusenõtrus ametit maha panema ja Tartu linna oma väimehe perekonda asuma. Viis aastat viibis ta seal,

*See ei vasta siiski tõele — Kreutzwald oli Peterburis koduõpetaja. Ka allpool toodud “teadusline auunimi” on liialdus — alama arstiaseme saajalt väitekirja ei nõutud. Mõni teinegi elulooline seik on siin esitatud ebatäpselt. E. N.

pikast töörikkast minevikust puhates, ja 13. augustil 1882. aastal lahkus vanake siit ilmast ja väsinud rändaja põrm sängitati Tartu Jaani koguduse surnuhauale igavesse rahule.

Nii lihtne ja välimise hiilguseta oli Kreutzwaldi väline elutee. Midagi ei paista siit esiotsa silma, mis imestama paneks. Tema tähtsust otsime mujalt. Kui Kreutzwald avalikust elust hakkas osa võtma, oli kül juba orjapõli lõpnud, aga ainult nimepidi. Hirmsa aja jäätised olid kõik alles. Täis armastust sugurahva vastu, täis haledust õnnetuma talurahva vastu, täis usku, et igatühe kohus on teistele abiks tulla, kus jõuud ulatab, astus tema rahva heaks tööle ja pühendas ennast võitlejaks nõrkade eest. Mitte noorest peast ega mõtlemata ei astunud ta selle töö kallale, vaid siis, kui ta juba täies meheias ja meeleküpsuses oli, nimelt kui ta juba ligi nelikümmend aastat vana oli. Enne seda oli ta teadust kogunud, elu tähele pannud ja endale kindla sihi silma ette seadnud.

Palju oli sell ajal rahva elus puudusi, palju oli rahval veri-vaenlasi, ja nende esimeses reas seisivad; kibe vaesus, rumalus, orjaalandus, joomatõbi ja muud. Nende vastu pidi võitlema hakama, neid pidi nõrgendama, enne kui rahvast ka vaimuorjusest äratada. Siin oli tööd palju, aga töölisi vähe.

Nagu iga haridusele ärkava rahva juures, nii oli see ka meil Eestis, pidivad esimesed töölised vaimupõllul kõikisugusid toimetusi enda peale võtma. Nii uuris Kreutzwald rahva minevikku; ta õpetas majapidamist ja põllutööd, ta kirjutas õpetlika raamatud, ta seletas tervise hoidmist ja tõbede arstimist; ta seletas seadust; ta hurjutas pattu pilkamise lugudega; ta kirjutas ajaloost; ta hojatas viinajoomise eest; ta seadis kaunid laule kokku; ta õpetas puhast usku, vennalikku armastust üksteise vastu, ta kirjutas südamlikke-puhtaid palvelaulusi.

Igal pool pidi Kreutzwald ise teed tasandama, radasi ajama ja hakatust tegema, ja kõik see nõudis arutu palju vaeva ja aega. Aga tõeste palju jõudis ta korda saata ja ära teha. Tänane aeg ei luba pikemalt Kreutzwaldi üksikudest töödest seletada; neist saaks mitmed ja mitmed õhtud arutada. Juba tema tööde nimekiri näitab tema tööde suurust. Oma 40-aastaselt tööial on Kreutzwald järelnud raamatud ja kirjatööd välja annud:*

*Käsikirjas nimestikku ei leidu. E. N.

Nii suure hulga raamatuid on Kreutzwald kirja pannud, ja kui nüüd eesti rahvas enam see ei ole, mis ta 100 aasta eest oli, siis on selleks Kreutzwald oma äratuse ja õpetuse tööga väga palju kaasa aitanud. Iseäranis tuleb tähele panna, et Kreutzwald oma kirjamehetööd 1840. aastal sellega hakkas, et viinakatku vastu raamatu kirjutas. Hiljem kirjutud uue aasta soovis palus tema tuliselt, et “meie uuel aastal uut nõuu võtaksime ja jätkem korruga viin maha, ei mitte üksnes joodikud, vaid iseäranis ka kõik auuväärt mehed, kes tänini meelt mööda viina on pruukinud, sest teie peate oma eluga teistele märki andma, et Issanda tahtmine saaks täidetud”. Joomaorjust pidas lauluisa suureks rahva nuhtluseks ja sellepärast oli esimene samm selle vaenlase vastu, keda ta ka pärastpoole rahule ei jätnud. Ehk kül sagedaste Kreutzwaldi õpetused ja püüded kohe vastukõla ei leidnud, aga meelt ta ei heitnud, vaid sagedaste tõendas tema: “Koit on juba väljas ja päikese tõusmine ei või enam kauges olla!”

*Endine õnne ja ilu,
Muistene kurbdus ja mure,
Muistene kuldane kõne,
Muistene lauliku lugu —*

need elustasid ka lauluisa tööle muistist ilu unustuse hõlmast uueste ette tooma.

Niisiis, kui meie Kreutzwaldi nime nimetame, siis nimetame seda, kes mitte ainult koitu ei kuulutanud, vaid kes ise eesti vaimuelu ülestõusmise hommiku on toonud. Rahvad on suured ja veiksed — aga kõik on nad ühe Looja lapsed, üheõiguslised. Ühe inimese hing ei ole enam väärt kui teise oma. Seda ei julgenud eestlased enne uskuda, aga rahva lugulaulusi uuest rahva ette kandes tegi Kreutzwald selgeks, et eestlastel oma ilus minevik on olnud ja et neil sellepärast ka tuleviku lootus ei puudu. Seda paremat tuleviku, seda vaimuelu priiust lootis Kreutzwald hariduse läbi kätte võita. Ihuorjust võis vägev keiser lõpetada, aga vaimupriiust peame ise omandama ja võitma

raske vaevaga ja võitlustega hariduse teel. Aga on see kallis anne meil kord käes ehk nähtavalgi juba, siis ei jõua meid sellest ükski vägi lahutada ega seda ära võtta.

Kui prohvet kirjutas kord Kreutzwald tuttava koolimehele — Holstre Adamsonile: “Saaks kord Eesti rahvas nii kaugele, et kergitud parema põlvega ei mitte üksi raha, vaid ka vaimu varandus ühel sammul edasi läheksivad, siis tohiksime meie ka seda aega loota, kus meie kirjanikud — nõnda kui mõne teise rahva hulgas — oma ülespidamist leiaksivad, nõnda, et neil tarvis ei oleks, kirjutamise kõrvas veel teist ametit päevaliku leiva palukese pärast otsima minna. Täna päeval on mõnel kirjanikul kirjutamine üheks amet ja võib Jumalat tänada, kui ta kümnendamat tunda ei saa. Suuremate, tuumakamate raamatude ilmumist ei tohi meie varem loota, kuni lugejate hulk kasvab, kes neid raamatuid ostab, ja teiselt poolt jälle nende kitsil silmil vaatajate seltsike kahaneb, kes häid raamatuid selle pärast põlgavad, et nende läbi rohkem valgust võiks rahvale tulla, kui mõne öökulli arad silmad kannatavad. Kosub aega mööda rahva vaim tugevamaks, nõnda et aasta-aastalt neid peale kasvab, kes oma silmaga usaldavad vaadata ja oma jalaga tee juhi abita edasi astuda, siis saavad praegused, siin ja seal ülesse tärkanud hallikad viimaks kõik üheks jõeeks kokku valguma, kelle voolamist tänased tõkked enam ei jõua kinnitada.”

See Kreutzwaldi etteaimamine on juba pisut täide minemas. Meil on juba siin ja seal mehi, kes omad priiaja pilgud selleks pruugivad, et ühel ehk teisel teel oma rahva valgustuseks ja kasuks tarvitavad ja ärataja lauluisa tööd edasi teevad. Juba Kreutzwaldi ajal oli mõnda leida, kellel rahva elu edendamine armsaks asjaks oli — olgu nendest nimetud unustamatud Janssen, Köhler, Jakobson, Koidula, Kunder, dr. Veske ja mitmed muud.

Mis annab aga meile tänasel päeval iseäralist põhjust rõõmu tunda ja hõiskada!

Mõtleme selle peale, et mitte üksikud inimesed rahva elu ei juhata, nagu ehk mõnikord arvatakse; ei, rahva saatus on rahva enese käes, ja kui aeg-ajalt rahva seast üksikud pead kõrgemale kerkivad ja nende heal suurema hulga kuuldub ja neid tööle äratab, siis tähendab see ainult seda, et rahva enda seest need kõrgemad pead selleks jõuudu on saanud ja saavad. Kui varsti peale orjaahelate

langemist Kreutzwald tööle astus, siis tähendab see, et eesti rahva eluvõim veel kustunud ei olnud, et jumalik säde rahva ihus edasi õhkus ja kohe põlema läitus, kui vabaduse tuuleke teda õhutama hakkas. Kreutzwald oli eesti isa ja ema poeg, eesti vendade ja õdede vend! Ja kui meil saja aasta eest lauluisa Kreutzwald sündis, mis põhjust on meil siis karta, et temal järeltulijaid ei oleks või veel ei tuleks. Kreutzwaldi sündimine ja elu on meile trööstiks ja kindlustab meie usaldust enda vastu. Tema omas elus nägi enam kurbdust kui rõõmu. Mure kippus vahel teda väsitama. Ühes salmikeses laulab ta murest:

*Seal astub päike väravast,
Õõ ruttab koju kiiremast,
Kus metsi, urkasi.
Oh, mure, lenda koju ka,
Eks taha põuest lahkuda?*

ja siis küsib ta: Kus kodu sull? Ja vastab: hauas.

Aga ometigi tuleb ta jälle otsusele, et ka mure muud ei ole kui rõõmu vaheldus.

*Rõõm ja mure kaksikvennad,
Kaksiklapsed loomus' koeas,
Kõnnivad käsi käessa,
Rändavad sammu sammussa;
Üks neid isa sünnitanud,
Ema üks neid imetanud,
Ühes kätkis kiigutanud.
(Kalevip[oeg]. 86–92).*

Lembitu 15^{damas} laulus räägib Kreutzwald: kui hing, kes elukoorma all ära on väsinud ja vett ei leia, mis teda karastaks, siis tõstku ta vaate üles kõrgemale — ja ta tunneb:

*Üks arm, üks abi 'pole otsa saanud,
Sest lõpetus on üksnes kaduval.
Kel' kindel usk, et vägev jumal taevas,
Sell väsimust ei tule elu vaevas.*

*Üks armu jõgi voolab läbi ilma,
Ta laenetel' ei tule lõpetus.
Kes ujuvad, ei märka ial külma,
Vaid südant kiitab armu palavus.
(Lembitu. 118. leh[e]k.)*

Nii mõistis lauluisa ikka elus tröösti leida. Ka oma vaenlaste vastu ei olnud tal põlgduse tundmust — ta kahetses neid, tal oli neist hale meel. Kurjemad vastased olid tema silmis rahva hariiduse takistajad. Nende kohta kirjutab ta:

*Oh häda neil', kes vaimu tuult ei märka,
Kui tema läbi ilma hakkab puhuma!
N'ad on kui puu, kes varemalt ei ärka,
Kui muld ta juurtelt läinud laentega,
Et võsukest sealt ülesse ei tärka,
Kust juurtel kindlust võinud kasvada.
Kui haljas mets, — on närtsind tema lehed:
Nii närts'vad vaimu-tuule vastamehed.*

Kord, kui Jan[n]sen Jakobsoniga vaieldes Jakobsonile ette heitis, nagu annaks see tuletikud laste kätte, see on, nagu laotaks ta rahva sekka niisuguseid teadusid, mis ainult tarkade teada pidavad jääma, siis astus Kreutzwald hägedusega sarnase õpetuse vastu ja tõendas, et tõde ja teadus mitte kellegile kahju ei või tuua ja rahvast mõistmata lastega kõrvu seada ei tohi.

Avalikus elus oli lauluisa ikka tagasihoidlik ja alandlik; ilmiski ei toppinud ta ennast seltside etteotsa ega otsinud välimist auu, nagu seda meie päevil noortvõitu tegelaste seas ette tuleb. Lauluisa teadis ja tundis, et lugupidamist nõuda ei või ja et oma kiitus haiseb. Tööst aga peab meest tuntama.

Sell ajal kui Kreutzwald Tartus oma viimaseid elupäivi õhtule saatis, oli ka mul õnneks Tartus elada ja seal nägin ma mõnda korda unustamata lauluisa, kuidas tema kepile toetades, aga veel üsna kärmeste, Pepleri uulitsalt üle Emajõe Vanemuise seltsi majasse ruttas, kui seal tähtsamaid seltside koosolekuid peeti. Kirjameeste Seltsi koosolekul oli tema enamiste iga kord ja vaikse rõõmuga

kuulas ta pealt, mis seal tehti ja räägiti. Iseäranis sagedaste tegi vanake dr. Veskega kõnet. Veske oli mu kooliõpetaja ja sellepärast olin ma talle kaunis lähedal ja alles Veske suust sain ma teada, mida Kreutzwald kõik teinud ja korda saatnud. Ikka seisab mul meeles üks kõne Kreutzwaldi ja Veske vahel 1881. aastal, peale selle, kui Kirjameeste Seltsis 28. augustil nimetud aastal suur lõhe sündis, kui õpetaja Hurt oma poolehoidjatega seltsist välja astus. Veske jutustas sellest loost Kreutzwaldile, viimane kuulas teravalt ja siis vastas: “Kurb on see lugu küll, et sedaviisi tülitsetakse. Meil on aga kahjuks mehi, kes kui rasvamullid vee peal teiste peade peal tallata armastavad. Mina aga usun, et see muud ei ole kui laste nali. Jakobsoni tegevus ja selle vastukõla on tunnistuseks, et rahvas hakkab jalgu võtma. Ja kes inimeselaps ei komistaks esiotsa, kui käima hakkab.”

Nii nägi auustatud lauluisa ka eksisammudes edumärki. Enne kui käima hakata, peab mõistma omal jalul seista, ja seda jalgade võtmist arvas Kreutzwald paarkümmend aastat tagasi juba märkavad.

Nii uskus, töötas, kannatas ja lootis oma pikal eluial meie lauluisa Kreutzwald. Nii oli ta meile elu eeskujuks.

Täna oleme tema mälestuseks kokku tulnud. Meie usume ka, et vaim on suremata, et tõsised tööd ei vanane, meie usume ka, et see vaim, kes Kreutzwaldi elustas ja tööle kihutas, et see ka meie seas edasi elab. Armastusest ja auustusest kalli mehe vastu on meie Imanta Selts omale tänaseks päevaks lauluisa näopildi muretsenud, et seda edaspidi oma kooskäimise paiga iluks pidada ja hoida. Praegu avaneb meie silmade ette selle tõsise, eeskujulise rahvamehe nägu, kelle vaikne, tõsine pilk nii südamlikult meie poole kuldraami seest vaatab.

Armastajad käed ehitavad teda ilu ja auupärjega.

Eluajal ei sallinud Kreutzwald välimisi auustuse avaldusi, sest ta võis karta, et seda silmakirjaks pakutakse. Nüüd puhkab tema põrm kodumaa mullas, aga tema vaim heljub meie keskel, tema tööd on meil silma ees. Nüüd ei ole enam põhjust auustuse avaldamises tagasihoidlikud olla.

Auustatud kuuljad! Tõuseme oma istmetelt üles selle tõsise mehe mälestuseks. Auustame sellega unustamata lauluisa Fried-

rich Reinhold Kreutzwaldi, anname auu selle läbi meie esivanematele ja kõige eesti rahvale, kellest sarnane mees tärkas, keda omad ja võerad auustavad.

Kalli lauluisa mälestus elagu meie seltsis igaveste, igaveste üle terve Eestimaa! Sest: kes kõrgemale püüdnud ööd ja päevad, need rahva meeles ikka kalliks jäävad, neid tulevik ei unusta!

Lisa

ALEKSEI NÕU KÕNE
ALEKSANDRIKOOLI SÕPRADELE
1883. AASTAL*

Auustatud eestlased!
Aleksandri kooli sõbrad!

Ütle mata suure rõõmuga näeb iga truu eestlane ja Vene trooni alam, et meie rahvas ikka enam oma üleüldiste rahvalikku ettevõtmiste eest hoolsamini muretsema hakkab ja meie isamaalisi püüdmisi kallilt südames kannab. Suure rõõmuga näeb igaüks võeriti mõteta rahva armastaja, et priius, mis meile isaliku keisrite armu läbi antud, kaunist vilja hakkab kandma. Ka üks neist üleüldistest rahva ettevõtmistest on meie Aleksandri kool, see kallis priiuse taimeke, keda meie rahvas oma igaveste unustamata, õnsa keisrite Aleksandrite, meie priiuse andjate auu sambaks on istutanud. Hoolega on meie rahva paremad pojad ja tublimad tütreid teda edendanud ja jõuudu mööda kasvatatud, aga paljugi meie seast on tänini sest kallist asutusest vähe osavõtnud, sest tänini

* Selle ja järgmise kõne käsikirjad on Enn Nõu valduses. Aleksei Nõu on kirjutanud 27. III 1883 (vkj) palvekirja kubernerile basaari-
loa saamiseks Eesti Aleksandrikooli heaks. Ajalehes *Valgus* aga ilmus 13. mail 1883 Kastolatsi kooliõpetaja Aleksei Nõu teade Otepää Naisterahva Aleksandri kooli Abikomitee nimel, kes “on nõuiks võtnud meie kallima Eesti asutuse, Aleksandri kooli kasuks suviste pühadel basaari asutada, kus mitme sugu asjad ja ka nende näpu tööd müidud saavad”.

ei tunnud veel rahvas seda asja, pealegi on tema jõuud kõige hea tahtmise juures kasin ja kehva.

Mittu aastat on juba hoole ja murega tema kasuks tööd tehtud, asi on kaunistegi edenenud, veel natuke vaeva, kulu, hoolt ja muret meie rahva poolt ja meie kallim kool, meie rahva kaunim lootus läheks meie vaenlaste ja vastaste suureks häbiks täide. Sest igal ajal, pealegi auusal ajal on ikka palju vastalisi ja nõnda ka Aleksandri koolil; mitmed on kirjades ja kõnedes tema vastu rääkinud, nende võitlemine ei ole aga asutusele suurt kahju teinud, vaid enamini mõnda mõtlemisele kihutanud ja tööle äratanud. Palju rohkem kahju teevad aga salavaenlased, kes siin ja seal rahva seas Aleksandri kooli laimavad, suuremast jaust on need meie äralangenud vennad, kes häbemata kõrkusega eestlaste peale vaadavad ja tunnistavad, et eestlastest head nahka ei saavad. Sagedaste räägivad teiste rahvaste liikmed pilgades eestlastest, et olla neil saterkuub seljas ja manisk kaelas, siis pöördada nad omastele selga. Nende häbiks ja meie kurbduseks on see ka jault õige. Meie seas tuleb ette, et mitmed meist saksastatud ja kadakastatud saavad, oma rahvale hoobeldes selga pööravad ja teistele saba lakkujateks saavad. Aga taevale tänu, niisuguseid tuleb juba viimasel ajal arvemine ette. Peasüidlane aga selle pahe juures on kõigepealt meie laste kasvatamine, võeras koolides nende loomu rikkumine; kindel meel peab eestlasel olema, kui ta saksa pressi alt terve nahaga, puhtas eesti vormis välja tuleb. Kellel aga enam oma rahvas, oma keel, oma kodumaa kallis ja püha ei ole, sellel on ka ükskõik, mis kodumaaga sünnib, kes tuliselt oma kodumaad ei armasta, see ei või ka ialgi meie suure isamaa, meie trooni truu alam olla. Just nende vigaduste parandamiseks on meil tuliselt [tarvis] suuremat, kõrgema haridusega eesti keelelist ja meelelist kooli asutada, kus meie rahva pojad heas õpetuses ja isamaa armastuses üles kasvatatud saaksivad ja meie sekka laiale lagunedes ka seda igal pool edendaksivad.

Haritud eestlasi on meil tulevikus tuliselt tarvis, kus armuline ja isalik riigivalitsus meile koduomavalitsust "semstvod" ja muud muudatusi tahab kinkida. Tuliselt peame Aleksandri kooli elule kutsumise eest muret kandma; kõige suurem takistus on aga selle juures raha puudus, milleta midagi ei saa toimetada. Töökad rahva armastajad neiu ja peiuud on siis mitmed asjad isamaa altarile ohv-

riks toonud, selle peale lootes, et siitpoolsed vennad ja õed neid ära ostes rahaks teevad, mis meie armastud kooli heaks läheks; katsume ka siis meie jõuudu mööda mehed olla, et meie kinkijate lootust tühjaks ei teeks, et meie teiste nurkade eestlastest isamaa armastuses tagasi ei jääks. Ohverdame jõuudu mööda igaüks isamaa heaks, mis kellegil võimalik. On käsi korra adra külge pandud, ärgem jäägem siis enne seisma, kunni nurm küntud on. Edenege meie rahvalikud ettevõtmised, põlegu kustumata meie isamaa armastus, olgu meie rahvas tüdimata omas töös. Astume väsimata hariduse radadel edasi!

ALEKSEI NÕU KÕNE
KEISRI KROONIMISPÄEVA JA MÄLESTAMISE AUKS
1883. AASTAL OTEPÄÄ KASTOLATSIS

Auustatud kuuljad, truid riigi alamad!

Täna on meil see suur õnn seda päeva pühitseda, kui meie auustatud ja armastatud riigi isa oma esivanemate krooni oma võitnud pea peale pani. Selle päeva tähtsus on ütlemata suur kui kõige riigile, nõnda aga iseäranis meile — eestlastele. Olgu mulle lubatud, auustatud kuuljad, sellest mõni sõna rääkida. Et selgemine selle päeva ja iseäranis Vene trooni tähtsust meie eestlaste kohta tähendada, siis pöörame omad vaated kaugele tagasi — mineviku, ja vaatame lühidalt, missugusel teel meie eestlased oma praeguse olekule ja põlvele oleme saanud. Enam kui 1000 aastat on sest saadik mööda lennanud, kui meie esivanemad siin maal kui prii rahvas oma vanemate valitsuse all elasivad, kus nad auusal viisil kodu põllu tööst ja jahisaagist elasid, sagedaste kuulsail sõjakäigidel maa ja mere peal vaenlase vastu käisivad, nõnda et nad kaugelgi tuttavad olid. Nende olek — usk ja olukord olivad oopis teised kui nüüd. Aga kaua ei võinud see kesta. Meie homikupoolne lähem naaber Venemaa oli sell ajal alles väikene vürstiriik, kellel oma homikupoolse vaenlaste — rändajarahvaste ja õhtupoolse liitavlaste ja poolakate vastu küllalt võitlemist oli ja kellel sellepärast aega ei olnud meie maale oma valitsust kinnitada. Siiski saivad viimati mõned kohad vene vürstide valitsuse alla — sest ajalugu tunnistab, et vürst Jaroslav, kes 1019st–1054ma aastani Venemaa

üle valitses, meie maale Tartu linna, mis tema nime järele sell ajal “Jurjeviks” kutsuti, ehitas.

Vene vürstide valitsus ei jäenud aga kauaks kestma. Meie priipõlvele ähvardas leane poolt hädaoht tulema. Õnnetumal juhtumisel sattusivad mõned Saksamaa kaubalaevad 1159. aastal Rija jõe suhu, misläbi kaugelt leane võerad meie maad tundma said. Varsi sõitsivad nad koju tagasi, jutustasivad et nad maa on leidnud, kus rahvas veel pagana uskus elada. Varsi tulivad ka Saksamaalt mungad — missioneerid meie maale, kus nad ristiusku kuulutama hakkasivad. See oleks küll väga hea, kui aga selle järel pahemat ei oleks tulnud. Esimene munk — missioneer oli Meinhard, kelle jutlus aga heaste korda ei läinud ja ristiusk ei tahtnud edeneda. Tema järel tuli Bertold, aga asi ei paranenud, sest rooma preestrid ja piiskopid õpetasivad rahvast ja pidasivad Jumala teenistust ladina keeli, kellest keegi aru ei saanud. Pealegi hakkas Bertold armuõpetust kuulutades vägivalda pruukima ja sai sõjaväljal surmatud. Selle peale kuulutas Rooma paavst — Innokentsius III kangekaeliste paganatele ristisõda ja töötas kõigile patude andeksandmist, kes paganaid ristiusku lähevad pöörma. Nüüd kogus arvamata suur sõjavägi Saksamaal kokku ja purjutas 1199. aastal uue piiskopi — Albert von Buxhoewdeni juhatuse all Eesti maale, kuhu ta 1200. aastal, s.o. 683 aastat tagasi, jõuudis. Nüüd pidi eestlaste vabadus langema ja verine sõda alustas meie esivanemate ja mere tagast tulnud raudmeeste vahel, kelle vastu neil muidugi võimalik ei olnud panna. Et oma valitsust jäädavalt meie maal kinnitada, ehitas Buxhoewden sõjavennaste seltsi, kelle liikmeid “Kristuse sõjateenistuse vendadeks” ehk “Mõegavendadeks” nimetati. See selts kosus väga suureks, lautas oma valitsust tule ja mõegaga üle meie maa vällja. Kaua, vahvaste ja tuliselt võitlesivad meie rahvas oma kallist kodumaad kaitses, aga kauaks ei jõudnud lihalikud raudlastega võidelda, kõige enne alandasivad ennast lätlased orjaikke alla ja viimaks pidivad seda ka eestlased tegema. Vene vürstid, kes küll enne seda meie maalt maksusi korjasivad, aga kellel nüüd koduste segaduste pärast aega ei olnud, ei võinud meid aidata. Kuusteistkümmend aastat vältas verine ja hirmus sõda, kelle koledusi võimatu on rääkida, eestlaste ja Alberti mõegavennaste vahel, kunni ka eestlased oma kaela rüütlite verise orjaikke alla pidivad alandama. Suured los-

sid tõusivad meie kodumaa pinnale, ja raske aeg hakkas, misläbi meie esivanemad nagu lojused võeraid isandaid teenima pidivad, mis rohkest kuussada aastad kestis, meie rahvast rohkestes muutis ja kelle haavu meie praegu veel tunneme. Ajuti tungisivad ka vene vürstid oma sõjavägedega meile sakslaste vastu abiks, võitsivad ka sagedaste mitmed linnad ja maad tagasi, aga kõik see ei aidanud, vaid äratas sakslastes veel suuremat viha, ja kelle järel jällegi verised röövimised algasivad, kus kõige enam Sakala ja Tartumaa võitlesivad ja kannatasivad. Kõik see orjaaeg oma veriste piltidega ja laastava katkudega on nii kole, et haige on sellest mõtelda ja rääkida.

Aegamööda kosus aga Venemaa suuremaks riigiks, võidis tatarlasi ära, kogus ennast üheks kokku ja esimene zaar Joann IV tundis ennast küllalt tugeva olevat sakslaste rammu katsuda. Pealegi ei olnud sakslased enam nii tugevad kui enne. Piiskopide ja mõegavennaste vahel, kes ennast mõlemad isandaks arvasivad, tõusivad kodutülid, mis nende jõuudu väga vähendas. Iga rüütel elas kui kuningas omas kindlas lossis, tegi oma orjadega mis tahtis, ka tapis neid, ilma et keegi oleks teda selle eest kohtuse kutsunud; piiskasivad ja elasivad häbemata elu nõnda, et piiskop neid sagedaste sõjariistadega pidi taltsutama. Pealegi tõsis rüütlite seas tüli usu pärast, sest mõned nende seast võtsivad Luteruse usku, tõised jäävad katoliiklasteks. Üks laitis ühe usku, tõine teise usku, mis palju pahandust sünnitas. Sakslased ei täitnud oma tingimisi venelaste vastu ja zaar Joann keelis Vene kaupmeestele ära sakslastega kaubelda ja hakkas sõjale valmistama.

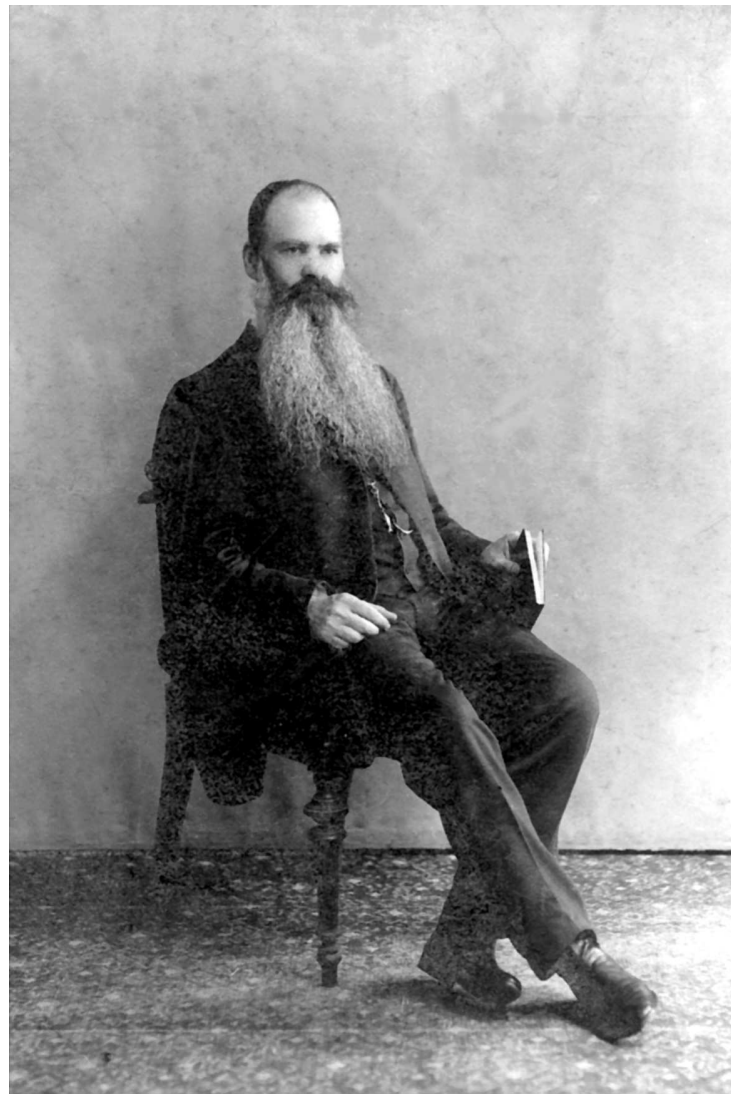
1557. aastal tormasivad vene sõjaväed pealikute Scheremetjevi ja Kurbski juhatuse all nagu välg selgest taevast ootmata sakslaste kaela. Esimene langes Narva linn ja vene sõjavägi voolas kui jõgi lõuna poole, kunni ka Tartu linn ära sai võidetud. Ordumeister saatis Moskvasse rahu paluma, kus zaar vastas: “Las ta ise Moskva tuleb, kuidas tema alandus, nõnda minu arm”. — “Parem surra, kui häbis elada,” mõtles ordumeister. Korjas sõjaväe, müis Liivimaa poolakatele ja Eesti maa eest astusivad rootslased vällja. Nõnda langes rüütlite valitsus, aga sõda ei lõpenud. Nüüd pidi aga vene zaar poolakate ja rootslaste vastu vällja astuma. Kodumaal Moskvast tulivad jälle segadused ette ja sõjaõnn pööris venelastele selga. Meie maa langes poolakate ja rootslaste alla, kes küll, iseäranis

kuni 1906. aastani oli Aleksei Nõu Liivimaa kubermanguvalitsuse asjaajaja (lauaülem, kantseleidirektor) Riias.

Aleksei Nõult on säilinud kirju ja kaastöid Ado Grenzsteinile ning tema ajalehele *Olevik*: maa hindamise seaduse projektist, isiklikust elust, viinamüügist ja karskusest ning talupoegade valgustamisest seesugustes küsimustes, põllutöökoolist, Eesti mõisatest ja nende suurusel, Siberisse ümberasumisest jm. Ta on avaldanud ka oma ametiga seotud ja praktilisi teadmisi andvad tõlkeraadatud *Juhatus Valla- ja külvavanematele selle üle, mis neil tagavara sõjaväe teenistusesse kutsu- mise korral teha tuleb: St. Peterburis ülema stabi trükikojas 1892. a. valmistatud venekeelsest juhatusel ümber tõlkinud Tartu kreisipolit- sei valitsuse lauaiilem A. Nõu* (16 lk; Tartu, 1892; 2.tr Jurjev, 1896); *Uus trahteri maksu ja trahteri pidamise Seadus: Kõigekõrgemalt kin- nit. 8. Juunil 1893. a.* (32 lk; Jurjev, 1893); *Elamise tähtede ehk passi Sea- dus: Kõigekõrgemalt kinnit. 3. Juunil 1894 a.* (32 lk; Jurjev; M. Varese rmtkpl., 1894) ja *Siberisse rändamisest: Ametlikust lehest "Сельский Вестник'ust" nr. 1 1897 a. Liivi Kubernereri herra käsul Eesti keelde tlk. Jurjevi Kreisipolitsei Valitsuse Lauaiilem Aleksei Nõu* (16 lk; Jurjev, 1897). Neist esimese kohta kinnitatakse 5. oktoobril 1892 ajalehes *Ole- vik*, et see olla "ladusas keeles" kirjutatud.

9. oktoobril 1898 (vkj) on kooliõpetaja A. Luts saatnud Aleksei Nõule kirja, milles leiduvad ka sõnad "Teie sugurahva armastus, suur häädus ja herra A. Grenzsteini soovitus. . ." Kirja saatja palub Ado Grenzsteini soovitusel Aleksei Nõu käest abi, kuidas lahendada Volt- veti (Tihemetsa) mõisnikuga seotud ülekohtuste kontraktide küsimust. Ka on Aleksei Nõu Riias kubermanguvalitsuses töötamise ajal tema poole pöördunud Venemaal töötavad juristid jt, kes soovisid tulla Liivi- maale tööle.

Aleksei Nõu oli isiklikult tuttav Leo Tolstoiga. Aleksei Nõu lähem tuttav oli ka ajakirjanik ja luuletaja Karl Eduard Sööt (1862–1950), kes oli talle saatnud oma luuletuskogusid. Aleksei Nõu tuttavad olid pastori, hilisema praosti Aleksander Mohrfeldti (Mäevälja; 1857–1938) pere- kond: tema abikaasa Matilde (Jakob Hurda tütar; 1869–1953) ja nende tütar Helmi (1892–1970; pianist ja muusikaõppejõud, abielus 1920. a-st laulja Karl Viitoliga). Paaril suvel enne Esimese maailmasõja algust käis Mohrfeldt koos Aleksei Nõuga Läänemaal Ankrul ("Kukemõisal") tolle venna Vassili (Villem) Nõu (1868–1938) talus suvitamas. Alek- sei Nõu oli 1911. aastal ostnud Läänemaal Kuke karjamõisa ehk Ankru talu (Kukerannal Virtsu ja Matsalu lahe vahel Kessulaiu vastas) oma venna Vassili nimele, kes sai seega talu ametlikuks omanikuks ja talu- peremeheks ning tasus hiljem ostuvõla vend Alekseile. Pangadirekto-

ALEKSEI NÕU

rina ei saanud Aleksi Nõu seda ostu oma nimel teha, sest see oleks halb välja näinud. Endale eraldas ta sellest väiksema Vesikaare talukrundi Ankru talu kõrvale ja samuti Suteste koha kaugemal sisemaal, kus oli heinamaad ja metsa. Kinnisturaamatus on see mõisamaatükk 20. jaanuaril 1917. a märkusega, et “omanikuks on isiklik mõisnik kollegia assessor Aleksi Nõu”. Võõrandamisel oli kohtade ostmise eesõigus vastastikku kohtade omanikel Vassili ja Aleksi Nõul. Vesikaarel oli Aleksi Nõu kavatsenud oma vanaduspäevad veeta. Vassili Nõu poeg Joosep Nõu mäletas, et Mohrfeldt kutsus üht taime, suurt kollaste õitega umbrohtu, *Königshersen*’it, kööberkärtsiks. Naabri talu õues, kus kaugelt Muhu saarelt toodud korstnakivid olid korstna kujul üles laotud, oli Mohrfeldt hüüatanud: “Jaa — kui see korsten ümber ei kuku, siis seisab püsti!” Joosep Nõule jäi meelde kikkhabemega kirikumehes kuju. Aastail 1916–1917 oli Aleksi Nõu koos Mohrfeldti, hilisema Soome piiskopi Hermanni ja teistega plaanitsenud midagi uskudevahelise liikumise taolist. Aleksi Nõu toetas soovitusel Riia kubermanguvalitsuses taluperemees Jaan Schmuuli Kuivastu sadamasilla ehitamistöö kättesaamiseks. 1906. aastal on Aleksi Nõu enda juures varjanud advokaat Jaan Teemantit (1872–1941).

Aleksi Nõu oli Vene Talurahva Põllupanga Eestimaa Kubermangu osakonna direktor 1906. a juunist kuni 1917. a-ni Tallinnas, hiljem Ufas ja Omskis. Viimati asus pank Tallinnas Wismari uulits 7 (praegu riigi-prokuratuuri hoone). Aleksi Nõu evakueeriti koos pangaga sõja eest 1917. a oktoobris Ufasse. 10. septembril 1906 (vkj) on tollane Liivimaa kubermanguvalitsuse ametnik Eduard Kübarsepp (1877–??; siseministeriumi üldosakonna direktor 1935–1940) kirjutanud Riist Aleksi Nõule: “Vist istute kuskil mõisas maad takseerimas, sellep ka pole Teist midagi kuulda, pääle ajalehe teate.” Põllupank sai oma kätte mitmesuguseid mõisa- ja talumaid võlgade maksmisspänkrottide ning ostmiste kaudu ning müüs neid maid omakorda tükeldades edasi talupoegadele. Selles tegevuses oli Aleksi Nõul võimalusi eestlasi aidata.

1917. aastal on Aleksi Nõu olnud Tallinnas kohaliku tööliste ja sõjaväelaste saadikute nõukogu juures töötanud “vabaduslaenupäevi” korraldanud komisjoni esimees; selle tegevusest avaldas ta informatsiooni *Tallinna Teataja* 14. juuli numbris. Sama ajalehe 29. septembri numbris on teade, et “Talurahva põllupanga esitajaks Harjumaa maakomiteesse on Põllupanga Tallinna osakonna poolt selle osakonna juhataja hr. Nõu nimetatud”. “Vana hallihabemega” eesti seltskonnategelase elukäigust Ufas võidi kodumaal lugeda *Vaba Maa* 13. septembri 1919. a numbrist: “Kui enamlased Ufa ära võtsid, oli Nõu raskesti haige. Linna serval elades jäi ta enamlastest puutumata. Hiljem läks linn Koltshaki

vägede kätte. Hr. Nõu oli Siberis asuvate Eesti esitajatega kirjavahetuses.” Järgmised teated Aleksi Nõust Eesti ajalehedes olid juba surmateated, mis ilmusid mitmes lehes 1920. a juunis.

1907. aastal kandideeris Aleksi Nõu Venemaa Riigiduumasse. Ajalehes *Päevaleht* soovitati valida tema ja just Tallinnas vandeadvokaadina tegutsema hakanud Tõnis Jürine (1873–??). See kutsus *Sõnumetes* välja sotsiaaldemokraadi Hans Pöögelmanni (1875–1938) vastuväited, kes nimetas, et mõlemast “kahtlemata lugupeetud mehest” ei olevat Nõu veel aastatki Tallinnas elanud. Sellele reageeris *Päevaleht* omalt poolt uuesti väga terava artikliga “Parun Hans Pöögelmanni. . .” 12. ja 13. jaanuaril 1907, kus lehe soovitatud kandidaatide kohta öeldakse: “Mõlemad on mehed, kes meie Balti olusi haruldase suure hoolega on uurinud, seda käsikirjadesse ja raamatudesse korjanud.” Aleksi Nõu olla ise öelnud, et ta “valmis on valimisi vastu võtma oma heast siinsest seisukorrast hoolimata”. Tõnis Jürine valitigi Riigiduumasse, Nõu siiski mitte.

Põllumajandusteadlane Peeter Kõpp (1888–1960) tundis Aleksi Nõu kui heatahtlikku ja pehme sõnaga vanahärrat, kelle soov oli asutada Kõnnu mõisa Põhja-Eestis põllutöökoool. Mõis oli võlgades ja põllupanga poolt üle võetud. Kavas oli suurem osa maast välja jaotada ja mõisa südamikku põllutöökoool asutada, kuhu Peeter Kõppu juhatajaks sooviti. Panga üleviimisega Venemaale Esimese maailmasõja ajal jäi see plaan teostamata. Peeter Kõpu andmeil asus Nõu Ufa linna, tema tütar jäänud vist Tallinna. Ufas oli ta hakanud luuletama. Tema luuletused olid täis sügavat kurbust ja kodumaa-armastust. Neid oli ta saatnud ka Aleksander Luksepale, kes oli Peeter Kõpu naise Veera (1891 Nüpli mõisas – 1988) vend. Ka Peeter Kõpul oli võimalus neid tundma õppida. Otepääl Kastolatsis õpetajaametit pidades olnud Aleksi Nõu Luksepade perekonna suur sõber. Ta olnud üldiselt väga lugupeetud ja austatud isik, nagu kirjutas Peeter Kõpp Joosep Nõule 11. VI 1950 Ameerikast.

Kirjatöist, mida Aleksi Nõu avaldas, puudub veel täpsem ülevaade. Ajalehes *Публ. амт. и. к. Листокъ* on 1894. aastal ilmunud ülevaade “Meie kõrtsid” (nr 12), mille eestikeelse tõlke avaldas *Olevik* samal aastal (nr 14–17); 1896. aastal on *Virmalise* lisas ilmunud artikkel “Mõni sõna kalapüüdmisest ja kalakasvatamisest” (nr 10–11); 1897. aastal *Olevikus* artikkel “Kaelakohtu kuritöösid ja süütegusid on väga palju ja mitmekesiseid” (nr 3). Selles öeldakse, et Jurjevi kreisis on sooritatud umbes 150 000 elaniku juures üks kuritegu 107 inimese kohta ning kinnitatakse: “Kurjategijatega ei maksa nalja teha. Igaüks, kes neid tabada avitab, teeb kõige päält kurjategijatele enestele hääd, sest mõnedki, kes algusel avalikuks tulevad, pööravad veel parajal ajal õigele teele.”

1897. aastal ilmus Aleksi Nõult ajalehes *Eesti Postimees* ka ülevaade “Siberisse rändamisest” (nr 8–10), mille ka *Sakala, Postimees, Virmalised* jt ära töid. Selles loos kummutab ta arvamuse, nagu oleks Siberis hea elada, et seal on rohkesti vaba maad, soodsad tingimused viljakasvaks jms. 1898. aastal on Nõu ajalehes *Olevik* kirjutanud loo “Jurjevi martrid” (nr 2), meenutades 1472. a Tartu veretööd munk Isidori ja 72 venelase kallal ning teatades, et “jurjevlastel” on kavatsusi nende “jäädavaks mälestuseks midagi ette võtta ja korda saata”. 1908. aastal on Aleksi Nõu koos Georg Eduard Luigaga avaldanud *Eesti Kodu* ülevaate “Kodumaa elanikud” (nr 5–6), milles esitatakse arvamusi Eesti ala rahvastiku, keelekasutajate, eri uskude tunnistajate ja seisuste kohta. 1895. aasta *Olevikus* on ilmunud ka Ivan Turgenevi “Sõlmitud südamed” tõlge (nr 16–23). Jne.

1918. aasta sügisel osales Aleksi Nõu Samara Eesti Komitee ülesandel läbirääkimistel valge Venemaaga. Nimelt toimusid 1918. aasta septembris Ufas läbirääkimised Vene valgete ühise valitsuse moodustamiseks (nimetatud ka Ufa konverentsiks, Üld-Vene riigikonverentsiks või riiklikuks nõupidamiseks), millest võtsid osa Samara Eesti Komitee esindajatena, aga ka üldisemalt Eesti Vabariigi nimel (Julius Seljamaa (1883–1936) kaudu, kes oli 1917. a-l Ajutise Maanõukogu Liige ja Eesti Ajutise valitsuse esindaja Peterburis) juhatajana kirjastaja ja literaat Bernhard Linde (1886–1954), psühholoog ja filosoof Aleksander Kaelas (1880–1920) ning pangadirektor Aleksi Nõu. Eesti Ajutise Valitsuse direktiivid (täielikuks Venemaast lahtiütlemiseks) ei jõudnud Peterburi kaudu kapten Konrad Rotschildiga (1892–1927) kahjuks läbi Vene kodusõja rinate kohale ning läbirääkimised olid segased. 17. septembril 1918 ilmus *Siberi Asunikus* Bernhard Linde artikkel “Silmapilgu ülesanne”, milles ta kutsus looma enamlaste valitsemise alt vabastatud maade eestlaste ajutist esindust, “kelle ülesanne oleks Eesti rahva ja vabariigi valitsuse ajutise asemikuna mitte üksi Eesti asunikude kasude kaitsjana esineda, vaid eestkätt just kodumaa ja rahva nõudmiste teostusel välja astuda”. 12. oktoobri ajaleht kirjutab, et “Eesti Valitsuse esitajad” võtsid Ufas osa riiklikust nõupidamisest, kus valiti Ülevenemaaline Ajutine Valitsus. Seal esinenud A. Kaelas andnud teada, et “Eestimaa [---] iseseisvus Inglismaa ja teiste liitlaste poolt maksvaks tunnustatud on ja et nende valitsuste juures Eesti riigi esitajad viibivad. Nii on peaaegu kindel, et meie kodumaa iseseisvaks riigiks saab”. 14. novembril avaldas Eesti valitsuse esindus ametliku teate oma adjutandi Paul Flint-Püssi allkirjaga, et 10. oktoobril jõudis Omskisse Samarast Eesti Komitee, “kelle liikmed nende volituste põhjal [---] Demokraatliku Vabariigi Eesti Ajutise Valitsuse asemikkudeks tunnistati”. Eesti Komitee koosseis oli

järgmine: esimees Bernhard Linde, abi kapten Vassili Küppar (1883–1941; olnud Koluvere hooldekodu juhataja); kirjaetoimetaja Eesti maa-valitsuse rahvahariduse osakonna sekretär Villem Tiedemann (1874–1923; kooliõpetaja Venemaal 1900–1920, sh Samara reaalkoolis, Tartu ülikooli sekretär 1920–1921 ja majandusjuhataja 1921–1922); liikmed Esimese eesti tagavarapataljoni ülem polkovnik Jaak Rosenbaum (1871–1925), Moskva ülikooli eradotsent Aleksander Kaelas, Eestimaa Talurahva Põllupanga direktor Aleksi Nõu ja õigusteaduste kandidaat lipnik Vladimir Kuusik (1887–1979; Tallinna ringkonnakohtu esimees 1935–40, vangis 1944–1955). Neist Kaelas, Kuusik ja Nõu veel Omskisse ei jõudnud. Igatahes alustatud kohe läbirääkimisi Ülevenemaalise Ajutise Valitsuse liikmetega Eesti sõjaväe asutamise asjus. 30. novembril saame ajalehest teada, et Ülevenemaalise Ajutise Valitsuse esimees Nikolai Avksentjev võtnud komitee liikmed lahkelt vastu. Ta teatanud ka, et Rootsi ja Jaapani valitsuse kaudu Vene saadik Stockholmis Gulkevits Eesti Ajutise Valitsuse sellekohase palve peale iseseisva Eesti Maleva asutamist Vene pinnal nõuab võitluseks Saksamaa ja enamlaste vastu kuni Eesti täieliku vabastamiseni võõra vägivalla alt. Saame ka teada, et Linde, Küppar ja Tiedemann andsid Omskis välja Eesti passe. Omski direktorium kukutati peagi, 18. novembril 1918, ja asendati selle sõja- ja mereministri Aleksandr Koltšaki diktatuuriga. Bernhard Linde juba Eestis kirjutatud artiklid annavad valgete venelaste “lahkusest” ja suhtumisest vähemusrahvustesse Siberis hoopis teistsuguse pildi.

Ufa riigikonverentsi arhiiv asus Prahast. Ajakirjas *Baltisches Monatschrift* (1929, nr 11, lk 655–667) on avaldatud parun Wilhelm Wrangelli artikkel “Die estnische Vertretung auf der Reichskonferenz in Ufa vom 8.–23. September 1918”. Wrangell kasutab riigikonverentsi protokolle (vt *Russisches Historisches Archiv*, Bd. I, Praha, 1929, lk 59–280; protokollid on A. F. Izjumovi poolt ümber töötatud). Artiklist selgub, et Kaelast, Nõu ja Lindet peeti Seljamaa volitustega Eesti Ajutise Valitsuse esindajateks. Kolmik olevat esinenud deklaratsiooniga Eesti Maapäeva iseseisvusproklamatsiooni revideerimisest, aga protokollidest ei selgu, kas see oli Seljamaa ülesandel või kolmiku enda ettevõtmisel. Venemaal käiva kodusõja tõttu oli ühendus Peterburiga ammu katkenud. Kolmik üritas pragmaatiliselt olukorra järgi Eesti huvisid kaitsta. Julius Seljamaa siiski eitab igasuguseid omapoolseid volitusi samas ajakirjas toodud kommentaaris (1930, nr 2, lk 120–122: “Zur Politik der Esten in Russland 1918”) ja Wrangell omakorda vastab samas, et tema artiklis on öeldud, et kolmik võis ise deklaratsiooniga välja tulla ja et see on tõenäoline, eriti kuna Seljamaa eitas volitusi selleks. Ebaselgeks jäi aga, milliste volitustega eestlased riigikonverentsil esinesid, sest nad ei

saanud olla seal ainult Samara Eesti Komitee esindajad, sest Samara Läti Komitee esindajaid ei aktsepteeritud. Protokollis seisis kolmik kui “Verträter des Beauftragten der estnischen temporären Regierung Seljamaa” (Wrangelli artikli tsitaat). Seega mingisugused Seljamaa volitused pidid neil ikkagi olema ja nii on seda ka Eduard Laaman oma asjalikus kirjelduses tõlgitsenud (vt tema *Eesti iseseisvuse sünn* (2. tr; Stockholm: Vaba Eesti, 1964, lk 311–318)). Ants Piip on raamatus *Tormine aasta* kategooriliselt negatiivne: “ning meil pole mingit põhjust ega lõbu uurida ligemalt seda õnnetut tegevust” (2. tr; Stockholm: Vaba Eesti, 1966, lk 199). Bernhard Linde asus 1919. a märtsis teele Eestisse. Eesti asunike probleeme Koltšaki valitsuse all tõi ta kohe esile. Eesti välisministeeriumi infolehes *Estonian Review* avaldas ta 17. septembril 1919 artikli “Koltshak and the Russian border peoples”; 8. septembril *Vabas Maas* ja 10. septembril *Postimehes* artikli “Siberi Eesti asunikudest ja Koltshakist”; 11. septembri *Päevalehes* on ilmunud “Uuemad teated eesti asunikudest Siberis ja nende vahekorra Koltshaki valitsusega”; *Vaba Maa* loo tõi ära ka Ameerikas ilmunud *Uus Ilm* 21. novembril 1919. Ka 10. detsembril 1919 *Päevalehes* ilmunud artiklis “Eesti asunduste huvide kaitseks” tuli Linde selle teema juurde tagasi. Siberi ja Kaug-Ida 150 000-lise eestlaste koloonia olukord suurvene rõhumise all tuleb neist lugudest väga selgesti välja. Eesti Entsüklopeediakirjastuse teose *Eesti ja maailm: XX sajandi kroonika. I osa 1.01.1900–16.06.1940* (Tallinn, 2002) tekstis “Isehakanud delegatsioon” on üks nimi valesiti. Seal on kirjas Aleksander Nõu, peab aga olema Aleksi Nõu (lk 176).

Aleksi Nõul oli igal juhul roll Eesti iseseisvuse püüdlustes 1918. aastal hoolimata sellest, et sellel polnud praktilist tähtsust, sest sündmused jõudsid kiiresti ette ja mööda. Välisdelegatsioon tegutses lääne pool, aga ka idas oli küsimus niimoodi üleval ja püüdlused iseseisvuse poole lagunenu Venemaa kodusõjas selged. 1918. a septembris polnud veel sugugi kindel, mis saab Eesti Vabariigist, Eesti oli okupeeritud sakslaste poolt ja ka teadmised sellest olid Ufas puudulikud.

*

Aleksi Nõu oli abielus Apollinaria (“Polja”) Maleiniga (1865 Saaremaal – 1922 Kuke-Ankrul; Paul Maleini tütar). Siberis olid naise jalad ära külmunud ja koos ühe pojaga Eestisse tagasi jõudes amputeeriti ta ja lad kuni puusadeni. Apollinaria Nõu maeti Vesikaare talu alale Aleksi Nõu venna Vassili rajatud talukalmistule Kukerannal mere ääres. See asus liivaseljäandiku kadakatega kallakul ranna ligidal ja oli ümbritsetud tiheda traataiaga loomade eemalhoidmiseks (rannal karjatati hiljem

lambaid). Matmispaigale oli enne maetud Vassili Nõu poeg Mihhail, kes suri 1920. a tiisikusse. Mõlemad hauakivid säilisid 1990. aastate alguseni, kuigi vaskplaadid olid varastatud. Praegu on kivide asemel valged puuristid. Selle kalmistu rajamise idee oli Aleksi Nõult. Ta ise maeti Siberis ühishauda.

Aleksi ja Apollinaria Nõu lapsed olid 1) tütar Helene (“Elene”; “Ljelja”) Nõu (1888 Tartumaal – VIII 1941 (enesetapp), maetud 4. IX Tallinna Siselinna kalmistule), kes oli abielus Hans Mikkase nimelise koolijuhatajaga, lahutas siis ja võttis Nõu perenime tagasi, lapsi ei olnud. Töötas Eesti Panga keskraamatupidamisosakonna ametnikuna 1922–1941; 2) poeg Eugen (“Ženja”; “Jevgeni”) Nõu (1892 Tartumaal – ??), oli tsariajal mereväeohvitser ja Eesti Vabariigis merejõudude staabis sõjaväeametnik; oli abielus juudisoost Sinaidaga, lahutatud, nende pojast olevat Moskvas saanud kõrgem sõjaväelane. Eugen Nõu oli Eesti Riiklike Kunstiansamblite asedirektoreid, oli koos Ants Lauteriga Sverdlovski ja Tšeljabinski kandis sõja ajal ning liikus seal Punaarmee kapteni mundris. Pärast Teist maailmasõda töötas lühikest aega draamateatri direktorina Tallinnas (vt Ants Lauter, *Käidud teedelt: Mälestusi ja sõnavõtte* (Tallinn: Eesti Raamat, 1982), lk 148); 3) poeg Nikolai (“Kolla”) Nõu (1899 Riias – ??), kaubanduskooli haridusega, oli koos vanematega Venemaal ja tuli 1920. a tagasi Eestisse, oli Eesti poolt diplomaatiliseks kulleriks ühenduses eestlaste opteerumisega Venemaal. Rändas 1927. a Austraaliasse, elas Blacktownis, pidas kanafarmi, oli abielus Mary (Meeri) Kuusikuga. Neil lapsi ei olnud; 4) tütar Ludmilla Nõu (sünniaeg teadmata; surnud 8-aastaselt, oli maetud Tallinna Siselinna kalmistule).

Aleksi Nõu raamatukogu (selles oli näiteks Eesti Üliõpilaste Seltsi albumeid) ja kirjavahetus jäid Joosep Nõu isatallu Ankrule ning kujunesid Joosep Nõu “äratajaks”. Enn Nõu isa Joosep Nõu (1906–1999) oli põllumajandusteadlane, 1938–1940 haridusministeeriumis põllumajanduskoolide peainspektor ja 1941–1944 haridusdirektoriüriti põllumajandusliku kutsehariduse osakonna juhataja; pärast Eestist põgenemist õppejõud Uppsala põllumajandusülikoolis.

*

Aleksi Nõu säilinud materjalide hulgas on tema luuletusi 1880. aastaist. 1883. aasta septembris on ta kirja pannud luuletuse “Mõte surmast”, milles leiduvad justkui prohvetlikud read: “Ei vend, ei sõber lahkumise tunnil / Suud anna minu külma palgele, / Vaid võerail kätel üksnes käsu sunnil / Mind võeral pinnal mulda pannakse.” Luules väljendas ta oma

tundeid Siberiski. Esimene siin toodud luuletus on kirjutatud 1919. a oktoobris Omskis; selle autoreiks on A. Nõu, A. Anton, K. Rakmann ja H. Rothberg ning see on trükitud Tomskis ilmunud Siberi eestlaste häälekandjas *Siberi Asunik* nr 32, 29 (16). X 1919. Teine luuletus on kirjutatud Omskis 12. XII 1919. aastal; selle käsikiri on Enn Nõu valduses.

TERVITUS EESTIMAALE
SIBERIST

Mis meil meeles,
See meil keeles —
Armas, kallis Eestimaa,
Kaunis kauge kodumaa!
 Üle kõrge mägede, üle laia jõgede
 Saadame sull tervisi, sooje õnnesoovisid.
 Nüüd sa vaba võerast ikkest;
 Saa ka vabaks vaimurikkest!
Vana vägev Inglismaa,
Avar uus Ameerika,
Vaba väle Prantslane,
Tuline Itaallane,
Kollane Japanlane,
Põhja naaber Soomlane —
Need on sinu sõbrad, toed,
Vaimus sinu vaderid.
 Üle kõige ilmamaa
 Omad lapsed kogu sa
 Eesti mulla pinnale,
 Armsa ema rinnale.
Oma vaeva, higiga
Viljakandvaks teeme ta:
Maa, kus enne leiba-vett,
Annab siis meil piima-mett.

Kauniks tõusevad su kojad,
Tubliks meesteks sinu pojad;
Nii et kõige ilma ees
 Aus ja kuulus eestimees.
Sinine-must-valge lipp —
Sinu au kõrgem tipp —
Lehvib siis meil üle maa;
Kõigil olgu püha ta!

VAIKNE SADAM

Viiet aastat mässab elumeri,
Tuiskab laineid üles pilvini.
Mitmel sõudjal araks läinud veri,
Mitmed väsind hinge põhjani.
Vigastanud torm ka minu laeva:
Purjed puruks, maha murtud mast,
Käed ja jalad palju näinud vaeva,
Osalt kadund kallis laevalast.
Teed ma a'asin ikka Lääne ra'ale
Aga hommikusse hoovab mind.
Loodan siiski kord veel jõuda maale,
Tüür veel terve, alles tuksub rind.
Kaugel Läänes, Muhu väina ääres,
Vaikne sadam ammu ootab mind,
Vesikaare kauni künka veeres,
Sinna sihib minu laeva lend.
Taeva Isa! Sinu vägev sõna
Vaigista võib elutormi väed.
Kuju aita mind siis tahan mina
Tänus tõsta sinu poole käed.
Üle jäänud aastad, päevad, tunnid
Pühendaksin kodu pinnale.
Päikse ilul, halja puude vilul,
Elupäevad saadaks loojale.